

BUDOLOOG OTTO ROSENBERG JA EESTI

MÄRT LÄÄNEMETS

Teaduse ajaloo lehekülgedel põimuvad kokku ideede ja inimsaastuste ajalugu. Sõnaks vormunud ideed, mis sünnitavad üha uusi ja juhiavad inimkonna igavest progressi, on selle ajaloo nähtav osa. Ideede kandjate ja vahendajate – teadlaste ja õpetlaste – igapäevane elu ja surm aga enamasti selle varjatud, nähtamatu osa. Ideed kuuluvad igavikku, inimesed kaduvikku. Seda enam on iga pärli lisaja sellesse vaimu klaaspärlimängu kordumatu oma kaduvuses, ületamatu oma ülevuses, traagiline oma taastumatuses.

Säherduse mõtisklusega pidasin paslikuks juhatada sisse käesoleva kirjatüki ühest meil Maarjamaal suhteliselt vähetuntud, orientalistide-erialainimeste seas üle maailma aga klassiku mainega budoloogist-japanoloogist-sinoloogist Otto Rosenbergist (1888–1919), kes nii oma päritolu poolest kui ka kuni viimase ajani saladuslooriga kaetud surma asjaolude tõttu Liivi- ja Eestimaaga igal juhul otseselt seotud on.

Artikli peaeesmärk ongi mõningate seni avaldamata arhiividokumentide ja paari unustusehõlma vajunud ajaleheartikli tutvustamine, mis peaksid veenvalt tõestama Rosenbergi surma fakti 1919. aasta 26. novembril Tallinnas – asjaolu, mille ümber tema nõukogude perioodi biograafid on teadlikult või teadmatusest pikka aega vassinud.¹ Kuna aga

eestikeelses kirjasõnas on Otto Rosenbergi elukäik peaaegu tundmatu,² esitaksin kõigepealt tema ametliku ehk nähtava eluloo tähtsamad momendid.³

Otto Karl Julius Rosenberg (vene traditsioonis sagedamini Otton Ottonovitš Rosenberg) sündis 7. juulil 1888. aastal Vana-Liivimaal Friedrichstadtis (Jaunjelgavas) kohaliku linnaarhivaari pojana. Üsna pea asus perekond ümber keisririigi pealinna Peterburgi, kus Otto astus kümneaastasena luterlikku Püha Katarina gümnaasiumi. Lõpetanud 1906. aastal gümnaasiumi kuldmedaliga, sai temast samal aastal Peterburi Ülikooli ida keelte teaduskonna hiina-mandžuuria eriala üliõpilane; järgmisel aastal läks ta aga üle hiina-sanskriti erialale.

Idateadused olid XX sajandi algul tõusuteel ja, tänapäeva mõistes, eelisarendatud seisundis. Seda nii Venemaa huvide tõttu Kaug-Idas ja Kesk-Aasias, mis nõudis kõrgharitud spetsialistide ettevalmistamist, kui ka nn ajastu vaimse seisundi tõttu, mis oli kantud hari tud eliidi kõrgendatud intellektuaalsest huvist Ida kõrgkultuuride vaimse pärandi vastu.⁴ Esimeste tõlgete toel oli see huvi Lääne kultuuriruumis hakanud jõudsalt juuri ajama juba XVII sajandi lõpus ning olnud osaliselt valgustus-sajandi äratajaks. Kui "valgustajate" – prantsuse entsüklopedistide eeskujusid otsivad pilgud Voltaire'iga eesotsas olid pööratud eeskätt Hiinale ja konfut-

sianismile, siis XX sajandi alguses oli nii Läänemes kui ka Venemaal huvide fookuses budism, selle maailmavaade ja filosoofia, mis haaras juba varakult täienisti endasse ka noore baltlasest üliõpilase Rosenbergi⁵.

Üliõpilasena paistis Rosenberg silma laialdaste huvide ja silmapaistva keeleande poolest. Peale "koduste" saksa ja vene keele ning gümnaasiumis omandatud ladina ja kreeka keele õppis ta ülikoolis juurde Euroopa keeltest inglise, prantsuse ja itaalia keelt, õpitava erialaga seotud ida keeltest – sanskriti, hiina, tiibeti, mongoli ja jaapani keelt. Tema õpetajateks olid tollased teaduse suurkujud Fjodor Štšerbatskoi, kellega tal hiljem eriti lähedased suhted kujunesid, Alexander Staël von Holstein, Aleksei Ivanov, A. Rudnev, V. Kostõlev jt.

Pärast kolmanda kursuse lõpetamist 1909. aastal veetis Rosenberg suvesemestri Bonni Ülikooli juures, täiendades end sanskritis tolle aja tuntuima sanskritoloog Hermann Jacobi käe all. Aasta hiljem lõpetab ta põhikursuse Peterburi Ülikoolis ja jäetakse edasi stažöörina samasse sanskriti keele ja kirjanduse kateedri

juurde professorikutseks ja õppejõu tööks valmistuma. Samas leiab ülikoolilooliselt heakskiitu ka tema süvenev jaapani-huvi. 1911. aastal läkitatakse ta taas pooleks aastaks täiendõppele Saksamaale, sedakorda Berliini Ida Keelte Seminari, kus ta professor Lange juhendamisel õpib süvendatult jaapani keelt. Naasnuna Peterburi, viiakse Rosenberg isikliku avalduse alusel üle stažeerima jaapani keele ja kirjanduse kateedri juurde tolle aja kohta tähelepanuväärse stipendiumiga 100 rubla kuus.

1912. aasta kevadel otsustab õppetool saada noore andeka stažööri Jaapanisse süvendama kohalike õpetlaste juhataste all oma teadmisi jaapani keele ja kultuuri alal, et edaspidi saada Peterburi Ülikoolis esimeseks omamaiseks jaapani keele ja kirjanduse professoriks. Rosenberg võtab selle ülesande vaimustusega vastu, lootes mitmeaastaselt õppereisilt eelkõige unikaalset võimalust ühe esimese eurooplasena õppida tundma kaugida budismi selle algupärases sajandeid kestnud kultuuri-keskkonnas.

¹ Esmakordselt tutvustasin neid vene orientalistide seas seni tundmatuid materjale artiklis: M. Laenemets, *Novye svedenija ob obstojatel'stvah smerti O. O. Rozenberga. – Buddizm Rossii (Buddhism of Russia)*. Nr. 23, vesna 2000, s. 66–69.

² Põgus kirjutis Otto Rosenbergist on eesti keeles ilmunud ajalehes Sõnumitooja 1991, nr 6(42) tema kuulsal loenguteksti "Tänapäeva budismi maailmavaatest Kaug-Idas" eestikeelse tõlke esimese osa saatesõnana. Nimetatud tõlge ilmub tervikuna Tuna järgmistes numbrites.

³ O. Rosenbergi elu ja tegevuse kohta vt: Ol'denburg, S. Pamjati O. O. Rozenberga. – Mysl'. Žurnal Peterburgskogo filosofskogo obščestva. Nr. 1/1922, s. 157–158; Stcherbatsky, Th. Biograffische Skizze. In: Rosenberg, O. Die Weltanschauung des modernen Buddhismus im fernen Osten. – Materialien zur Kunde des Buddhismus. 6. Heft. Heidelberg, 1924, S. 44–47; Filosofskaja entsiklopedija. T. 4. Moskva: Sovetskaja entsiklopedija, 1967, s. 517; A. M. Pjatigorskij, O. O. Rozenberg i problemy jazyka opisanija v buddologii. – Tõid märkisüsteemide alalt. 5. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 284. Tartu, 1971, lk 423–436; Mihajlova, Ju. D. Vydajuščijsja buddolog O. O. Rozenberg (1888–1919). – Problemy Dal'nego Vostoka. Nr. 3/1987, s. 87–96; Ermakova, T. V. Formy buddijskogo mirovozzrenenija v koncepcii O. O. Rozenberga. – Buddizm v perevodah.

Almanah. Sankt Peterburg: Andreev I synovja, 1993, s. 410–424; A. N. Ignatovič, O. O. Rozenberg i ego trudy po buddizmu. – Rozenberg, O. Trudy po buddizmu. Moskva: Mysl', 1991, s. 6–13; Kitajskaja filosofija. Enciklopedičeskij slovar'. Moskva: Mysl', 1994, s. 261–262.

⁴ Nii üht kui teist aspekti on värvikalt valgustanud oma ka eesti keeles ilmunud reminestsentsis "Kunas ja kuidas sai minust orientalist" Rosenbergi kaasüliõpilane, Peterburi Ülikooli "idafil" Nikolai Konrad (1891–1970): Konrad, N. Ajaloo mõttest. Tallinn: Eesti raamat, 1987, lk 9–16.

⁵ Huvitav on märkida, et Rosenberg ei olnud sügava idahuvi poolest oma rahvusaaslaste seas sugugi erand. Kui võtta aluseks baltlaste seast tõusnud idateadlaste suhtarv nende tillukesse rahvaarvu, siis tuleb vist küll omistada neile Euroopa kõige orientalistikahuvilisema rahva au. Lisaks Rosenbergile ja Konradile on teadusesse ja mõttelukku sügava jälje jätnud baltisakslastest indoloogid Robert Lenz (1808–1836), Leopold von Schroeder (1851–1920), tibetoloog ja altaist Franz Anton von Schiefner (1817–1934), arabist Viktor Rosen (1849–1908), iranist ja türkoloog Carl Salemann, patrooloog ja idakiriku uurija Adolf von Harnack (1851–1930), iranist Friedrich Rosenberg (1867–1934), indoloog ja budoloog Alexander Staël von Holstein (1877–1936), filosoof Krahv Hermann von Keyserling (1880–1946) jt (vt Sõnumitooja aprill 1989, nr 7–8, lk 1).

Tema lähetajad ei pidanud pettuma. Ligi nelja Tokyos veedetud aasta jooksul süveneb Rosenberg ühesuguse innuga nii ülikooli poolt ülesandeks saadud jaapani keele, kirjanduse ja kultuuri õpingutesse ning jaapani keele õpetamise metoodikasse kui ka oma teaduslike huvide keskpunktis olevasse uurimistöösse jaapani budismi alal. Võib öelda enamgi: Jaapani-perioodil teeb Rosenberg tegelikult, ise seda muidugi teadmata ja plaanitamata, ära oma elutöö, sest 1916. aasta suvel Petrogradi naastes on tal elada jäänud veel vaid mõni kuu rohkem kui kolm aastat.

Tokyos valmis ja osaliselt ka publitseeriti Rosenbergi kaks fundamentaalset tööd, mille mõlemaga ta kirjutas oma nime tänapäeva budoloogia ja hiina filoloogia ajalukku kui tee-rajaja, uute ideede autor ja metodoloogia looja.

Esiteks tema ilma liialdamata revolutsiooniline töö budistliku filosoofia alal "Sissejuhatus budismi uurimisse jaapani ja hiina allikate põhjal", mille esimene, leksikograafilist materjali sisaldav osa ilmus 1916. aastal Tokyos, teine – "Budistliku filosoofia probleemid" – 1918. aastal Petrogradis.⁶ Selle töö eest omistati talle 1918. aasta sügisel Peterburi Ülikooli idateaduskonnas doktorikraad. Teadaolevalt oli Rosenbergil sisuliselt valmis ka töö kolmas, kõige kaalukam osa, mis pidi sisaldama kõiki de hiina ja jaapani budistlike teoste koondloetelu koos sisukirjelduste ning budistliku

filosoofia keskse teksti, Vasubandhu "Abhidharmaakoša" kommenteeritud tõlke. Selle käsikiri aga ilmselt hävis pärast tema põgenemist Petrogradist koos kogu koduse arhiivi ja raamatukoguga.

Gigantse budismi-alase uurimistöö kõrval jõudis Rosenberg välja töötada hiina ja jaapani kirjamärkide süstematiseerimise uudse hõlpsasti kasutatava ja universaalse graafilise meetodi. Hieroglüüfide klassifitseerimise ja järjestamise probleemiga sõnastikes ja mujal on läbi aegade hädas olnud nii hiina ja jaapani kui ka lääne filoloogid. Tohutut, kümnetes- se tuhandetesse ulatuvat hulka erineva keerulisusastmega kirjamärke süstematiseeriti ja süstematiseeritakse ka tänapäeval enamas- ti nende tähenduslike elementide ehk võtme- te ehk radikaalide ja joonte arvu järgi, mis on aga suhteliselt kohmakas ning nõuab eriti al- gajal (õpilasel) väga palju aega ja vaeva vajali- ku kirjamärgi ülesleidmiseks. Täiuslikkusest kaugel on ka lääne sõnastikes kasutatav häälduse järgi süstematiseerimine ladina (või mõne muu) alfabeedi alusel.

Juba paarkümmend aastat enne Rosenbergi sündi oli tuntud vene sinoloog Vassili Vassiljev esitanud idee klassifitseerida hieroglüüfe nende koostisosadeks olevate lihtsaimate graafiliste elementide järgi kirjamärgi paremast alumisest nurgast lugedes.⁷ Rosenberg arendas Vassiljevi metoodikat edasi, koostas 24 lihtsaimast graafilisest elemendist koosneva "graafilise alfabeedi", jagas need jooned omakorda suuna järgi viide gruppi. Selle süsteemi alusel jõudis ta klassifitseerida 8000 enamkasutatavat hieroglüüfi ning publitseerida jaapani ja inglise keeles uut süsteemi tutvustavad artiklid.⁸

Kirjas F. I. Štšerbatskoile⁹ räägib Rosenberg, et tema avastatud hieroglüüfide klassifitseerimise süsteem äratas Jaapani pedagoogide ja sõnaraamatukirjastajate seas elavat huvi. Oma viimastel elukuudel Petrogradis teeb ta koos V. Aleksejeviga ettevalmistusi jaapani leksikograafia koostamiseks ning suure mitmekeelse hieroglüüfide sõnaraamatu koostamiseks ja väljaandmiseks uue süsteemi alusel, kuid selle töö teostamiseni ta ise enam ei jõudnud ja see jäi pärast tema surma ka soiku. Tema

⁶ O. O. Rozenberg, *Vvedenie v izučenie buddizma po japonskim i kitajskim istočnikam. Čast' I. Svod leksikografičeskogo materiala.* Tokio – Petrograd, 1916. Čast' II. Problemy buddijskoj filosofii. Petrograd, 1918. "Budistliku filosoofia probleemid" ilmus 1924. a ka saksakeelses tõlkes: *Die Probleme des buddhistischen Philosophie. – Materialien zur Kunde des Buddhismus.* 7/8 Heft. Heidelberg, 1924. Venekeelne kordustrükk ilmus 1991. a A. N. Ignatoviči toimetatud kogumikus: Rosenberg, O. O. *Trudy po buddizmu.* Moskva: Nauka, 1991, s 43–295.

⁷ V. P. Vasil'ev, *Grafičeskaja sistema kitajskih ieroglifov. Opyt pervogo kitajsko-russkogo slovarja.* Spb., 1867.

⁸ O. Rosenberg, *Arrangement of the Chinese Characters according to an Alphabetical System being the Introduction to a Japanese Dictionary of 8000 Characters and List of 22000 Characters.* Tokyo, 1916.

geniaalne süsteem leidis edukalt rakendamist aastakümneid hiljem hiina-vene sõnaraamatute koostamisel ja on nn vene graafilise süsteemi nime all tänapäeval üsna levinud.¹⁰

1916. aasta sügisel õiendas Rosenberg ära magistrieksamid ja pärast edukaid *venia legendi* loenguid teemal "Budistlikud sektid Jaapanis" ja "Jaapani meditatsioonisekt zen" rakendus kohe alates 1. jaanuarist 1917 Peterburi Ülikooli idateaduskonnas privaatdoksendina õppetöösse.

Otsekui aimates, et talle antud aega ei ole jäänud enam palju, võtab Rosenberg õppejõu töö kõrval enda õlule üha uusi kohustusi. Temast saab Aasia Muuseumi kaastöötaja, Vene Muuseumi (endine Aleksander III Muuseum) etnograafiaosakonna varahoidja abi, geograafia seltsi liige. 1918. aasta lõpul kirjutatud lühieluloos märgib ta oma teaduslike uurimissuundadena peale budistliku filosoofia veel uurimusi budistliku ikonograafia ja sümbolika alal, jaapani kirja ideograafilise elemendi süstematiseerimist, hieroglüüfikirja psühholoogiat, materjali kogumist jaapani leksikograafia koostamiseks.¹¹ Kahjuks ei jõudnud neil segastel aastatel Rosenbergi töödest peaaegu mitte midagi trükki ning ka suurem osa käsi- kirju hävis või läks kaduma.

6. oktoobril 1918 toimus Rosenbergi magistridissertatsiooni kaitsmine, milleks ta oli esitanud ülalmainitud kaheosalise töö "Sissejuhatus budismi uurimisse jaapani ja hiina allikate põhjal". Kaitsmine läks hiilgavalt ning töö ametlike oponentide F. I. Štšerbatskoi ja A. I. Ivanovi heakskiidul otsustati see hinnata doktorikraadi vääriliseks. Nii saigi Rosenbergi Peterburi (Petrogradi) Ülikooli esimene doktor jaapani keele ja kirjanduse alal, mis andis talle järgmise aasta suvel ka professori ametikoha, mida ta küll praktiliselt ei jõudnudki pidada.

Dissertatsiooni mitteametlik oponent, tuntud sinoloog Vassili Mihhailovitš Alekseejev nendib oma retsensioonis, kus ta küll filoloogi ja sinoloogi seisukohalt teravalt arvustab Rosenbergi raamatu mitmeid vormilisi ja sisulisi puudujääke, et tegemist on erakordse tööga: "Esitus väärrib ülimal määral kiitust: tagasihoitud, tugeva mõdotundega, kuid sa-

mal ajal erakordselt elav, haarav, täiesti ebataoline meie dissertatsioonide kohta. Näiteks dharmade teooria (raamatu olulisim osa): ilma emotsionaalsete rõhuasetusteta, ilma tüütu lüürismita – suurepärane oma selge arusaamise ühtlases valguses. Eriti meeldib mulle esimene osa, kus Teid on haaranud avastuse eelaimus. Kirjutatud tugevalt, stiilselt, elegant-selt, avatult ja lihtsalt. Erinevalt teistest dissertatsioonidest, mis on tihti kirjutatud talumatuse kirjanduslikus keeles, kuhu on kokku kuhjatud kogu materjal ilma igasuguse vahe- tegemise ja valikuta, vaevuvarjatud jumaldamise ja isegi ilma algupärase mõtteta, on Teie raamat tõeline leid. See on elav vestlus, tark kõne, veenev retoorika."¹² Kokkuvõtteks väidab ta, et tegemist on "tulevase, kahtlemata hiilgava, uurimuse juba praegu hiilgava sisse- juhatusena".¹³

Mitte enamaks kui sissejuhatusena oma kontseptsiooni väljaarendamisele pidas raamatut Rosenberg isegi, nagu juba sellele antud pealkirigi ütleb. Metodoloogilisele sisse- juhatusena, mille vormistus ja trükitehniline külg sõjaludes tugevalt soovida jättis, pidi järgnema töö põhiosa – "Abhidharmakoša" ning teiste tähtsamate algallikate kirjeldus ja tõlge, mis aga jäigi ilmutamata. Rosenbergi "Sissejuhatus" sai aga ületamatuks juhiseks ja

⁹ Vt Ju. D. Mihajlova, *op. cit.*, lk 92.

¹⁰ Esimesena rakendas seda juba 1927. a V. S. Kolokolov oma väikeses sõnastikus "Kratkij kitajsko-russkij leksikon". Pärast Teist maailmasõda on Rosenbergi süsteemi hieroglüüfide klassifitseerimisel rakendatud I. M. Ošanini toimetamisel mitmes trüki ilmunud hiina-vene sõnaraamatus, mille lõpuleviidud väljaanne on neljaköiteline "Bol'soj kitajsko-russkij slovar" (ilmunud 1983–1984). 1995. a ilmus University of Hawaii Press väljaandel John S. Barlow poolt Ošanini sõnaraamatu alusel koostatud kolmekeelne "Chinese-Russian-English Dictionary".

¹¹ Mihajlova, *op. cit.*, lk 92.

¹² Vozraženija O. O. Rozenbergu na ego magisterskom dispute "Vvedenie v izučenie buddizma po japonskim i kitajskim istočnikam. Čast' I. Leksikografičeskij ukazatel'. Čast' II. Problemy buddizskoj filosofii. – Alekseev, V. M. Nauka o Vostoke. Moskva, 1982, s. 351.

¹³ Samas, lk 354.

käsiraamatuks mitme põlvkonna budoloogidele.¹⁴

Rosenbergi üheks viimaseks ettevõtmiseks Petrogradis jäi budistliku näituse organiseerimine Aasia Muuseumis, mis avati 24. augustil 1919. aastal. Uute võimude tollal veel suhteliselt liberaalne kultuuripoliitika nõudis teaduse saavutuste toomist rahvale lähemale ning muuseumi töötaja Otto Rosenberg leidis valitsuse korralduse täitmiseks sellise vormi. Näitusel esinesid populaarsete loengutega budismist Rosenberg ise ja tema kolleegid S. Oldenburg, F. Štšerbatskoi, B. Vladimirtsev, V. Aleksejev. Loengute tekstid avaldati eraldi brošüüride kujul ka trükis.

Rosenberg käsitles oma loengus "Tänapäeva budismi maailmavaatest Kaug-Idas"¹⁵ populaarses vormis budismi põhiseisukohti – dharmateooriat, ümbersündide õpetust, nirvaana ja sansaara mõisteid, ning jaapani budismi tähtsamate koolkondade eripärasid.

Ja siis jõuab kätte saatuslik 1919. aasta sügis. Saatuslik nii Rosenbergile kui ka Venemaal. Septembris-oktoobris toimub kindral Judenitši juhitud Loodearmee teine sõjakäik Petrogradi vabastamiseks enamlaste käest. Valgete väeosad jõuavad oktoobri keskpaigaks

Petrogradi külje alla, hõivates muu hulgas Pavlovski, kus Otto Rosenberg elas, kuid peavad siis punaste vastupealetungi survel taganema. Pärast valgete lahkumist Petrogradi alt Rosenberg, kes oli rindejoonega pealinnast ära löigatud, enam Petrogradi Ülikooli idateaduskonda ega Vene Muuseumi oma töökohale ei ilmunud. Kolleegid ei näinud teda enam kunagi.

Ei ole teada, kas tema põgenemisploaan oli küpsenud kaua ja ta oli seda kellegagi oma kolleegide seast ka jaganud või tärkas see ootamatult, siis kui valged taganesid Pavlovskist; igatahes jäi tema ootamatu kadumise kohale püsima saladuseloor, mis pärast Teist maailmasõda, ilmselt eesmärgiga hajutada kahtlusi Rosenbergi võimalikust koostööst valgetega, kinnistus ametlikuks legendiks teadlase surmast 26. septembril Pavlovskis, st enne Loodearmee jõudmist pealinna lähistele.

Esmakordselt leiame selle daatumi 1967. aastal välja antud "Filosoofia entsüklopeedia" IV köitest¹⁶. Sama väidab oma põhjalikus eluloolises artiklis Rosenbergi kohta ka J. Mihailova: "Just sel ajal kui teadlane oli tulvil loomingulisi plaane, katkes ootamatult tema elutee. Ta suri 26. septembril 1919. aastal tähnilisse tüüfusesse, millesse oli nakatunud Judenitši vägede pealetungi ajal Petrogradile."¹⁷ Mihhailovale tuginedes kordub daatum 26. september 1919 kirjutisest kirjutisesse¹⁸. Vaid A. Pjatigorski esitab kolm erinevat versiooni Rosenbergi saatuse kohta: "1919. aasta hilissügisel kadus ta Petrogradist jäädavalt. /.../ Rosenbergi surma kohta on mitu versiooni. Ühe järgi ta uppus paadisõidul Soome lahel; teise järgi suri umbes 1921. aastal Kaug-Idas (külmetuse või tüüfuse tagajärjel), kolmanda järgi (mis on dokumentaalselt kõige enam kinnitust leidnud) suri 1920. aastal Pavlovskis sarlakitesse."¹⁹

Kummaline, et autorid, kellel ometi on olnud juurdepääs Leningradi arhiividele, kus Rosenbergi viimaste Petrogradi-nädalate kohta mitmeidki andmeid leidub, millest järeldub, et oktoobri keskel ta veel igal juhul elus oli (vt allpool), näivad ignoreerivat ka juba kahekümendate aastate algul trükis ilmunud järelehüüdeid, kus Rosenbergi surmakuupäevana seisab ometi 26. november 1919. Tema õpetaja

¹⁴ Otto Rosenbergi budoloogilist kontseptsiooni ja budistliku filosoofia meetodit ei võimalda käesoleva artikli eesmärk ja piiratud maht põhjalikumalt käsitleda. Tema budoloogilisi töid on lähemalt analüüsinud Pjatigorskij (*op. cit.*), Ignatovič (*op. cit.*) ja Ermakova (*op. cit.*).

¹⁵ O. O. Rozenberg, O mirosozercanii sovremennogo buddizma na Dal'nem Vostoke. Petrograd, 1919. Selle kordustrukk ilmus ülalmainitud raamatus: O. O. Rosenberg, Trudy po buddizmu. Moskva: Nauka, 1991, s. 18–42. Saksakeelne tõlge: O. Rosenberg, Die Weltanschauung des modernen Buddhismus im fernen Osten. – Materialien zur Kunde des Buddhismus. 6. Heft. Heidelberg, 1924. 1970-te keskel TRÜ orientalistikaringi üliõpilaste poolt ette valmistatud ja Linnart Mälli poolt toimetatud eestikeelsest tõlkest on kolm osa avaldanud ajaleht Sõnumitooja (vt viide 2).

¹⁶ Filosoofskaja enciklopedija, lk 517.

¹⁷ Mihajlova, *op. cit.*, lk 95.

¹⁸ Vt näit: Ignatovič, *op. cit.*, lk 7; Kitajskaja filosoofija, lk 261.

¹⁹ Pjatigorskij, *op. cit.*, lk 424.

ja lähim kolleeg F. Štšerbatskoi kirjutab 1924. aastal saksa keeles ilmunud "biograafilises skitsis": "Sankt Peterburgi piiramise ajal kindral Judenitši vägede poolt oli Rosenberg Sankt Peterburgist ajutiselt ära lõigatud ja armee taganedes palus ta varjupaika algul Eestis ja seejärel Soomes. Seal kavatses ta Ameerika kaudu siirduda Jaapanisse, et jätkata seal oma tööd. Üleelatud raskuste tagajärjel haigestus ta sarlakitesse ja suri 26. novembril, 1919."²⁰ Sama kinnitab ka "Budistliku filosoofia probleemide" saksakeelse väljaande eessõna, kus surma kohaks on märgitud Tallinn²¹.

Sergei Oldenburgi 1922. aastal ilmunud järelehüüdes Rosenbergil jääb kõlama ääretu südamevalu ja traagika kolleegi enneaegse surma pärast, kuid surma kohast ja kuupäevast ta vaikib: "Karm saatust, mis rohkem kui üks kord on kaasa toonud julmimaid lööke vene teadusele, ei halastanud ka seekord. Kõige suuremas tööpalangus, mida noor õpetlane jätkas kangelaslikult, vaatamata näljale, külmale ja kurnavale füüsilisele tööle, katkes see väärtuslik elu ja, vähe sellest, halastust ei leidnud isegi tema käsikirjad ja raamatud: suurimate pingutustega õnnestus päästa vaid selle üliväärtusliku teadusliku pärandi segipaisatud riismed. Paljud sellest, mida alustatud töödest oleks saanud lõpule viia, hävis nüüd igaveseks meie metsikuse ja pimeduse ohvriks. Tõepoolest, ei oska me hoida hinnalisimat sellest, mida ise loome, loome tihti vaid selleks, et see kohe mõttetult hävitada."²²

* * *

Isiklikult puutusin Rosenbergi elu ja surmaga seonduvate küsimustega kokku juba üliõpilasena kaheksakümnendate aastate algul. Algusest peale jäi ka minu jaoks õhku rippuma küsimus erinevustest ja vastuoludest tema surma dateerimisel. Kui ma 1988. aasta algul, üsna pea pärast ülaltsiteeritud J. Mihhailova artikli ilmumist Rosenbergi kohta ajakirjas Kaug-Ida Probleemid, avastas in ORKast (ERA) puhtjuhuslikult need mõned dokumendid 1919. aasta oktoobri lõpul, novembri algul peetud kirjavahetusest Eesti ja Lode-Venemaa valitsusasutuste vahel Rosenbergi Eestisse saabumise asjus (vt lisad), oli see iseenesest juba

tõestus tema surma ametliku versiooni vastu. Rosenbergi surma fakti 26. novembril 1919. aastal Tallinnas kinnitasid ka kaks järelehüüet tollastes Tallinna ajalehtedes: saksakeelse Revaler Bote 1. detsembri numbris²³ ja venekeelse Svoboda Rossii 28. mai 1920 numbris²⁴.

Revaler Bote anonüümne järelehüüe kõlab järgmiselt:

"Professor Otto Rosenberg surnud. Laupäeval sängitasime ta Kopli kalmistule viimsele rahule.

Loodarmee taganedes põgenes ta koos oma naisega jalgsi Pavlovskist Gatšinasse, kust ta Narva kaudu Tallinnasse saabus. Siin jäi ta sarlakitesse ning tema alatoitumuse ja reisil üleelatud vintsutuste tagajärjel nõrgaks jäänud ihu ei suutnud haigusele vastu panna. 26. novembril kell 7 öhtul kustus ta, vaid 31 aasta vanuses, liiga vara kõigi jaoks, kes teda igapäevases elus ja töös tundsid.

Professor Rosenbergiga kaotas teadus tõeliselt geniaalsete vaimuannetega õpetlase. Tema erialaks olid eelkõige orientaalkeeled. Tänu oma fenomenaalsele keeleandele suutis ta tungida nii sügavale keele vaimu, et ta hiina ja jaapani kirjasüsteemi leiutas, mis võimaldab nende keelte erakordset keerukat kirja-aparaati tunduvalt lihtsustada. See tema viimane suur avastus ei ole veel leidnud praktilist rakendust. Surm tabas teda otse keset tema väsimatut ja nii noore ea kohta juba nõnda edukat tööd.

Kuid ta ei uurinud mitte ainult oriendi keeli, vaid pühendas palju aega ka kultuuri ajaloole ja budistliku religiooni uurimisele. Jaapanis viibides avastas professor Rosenberg seal käsikirju, mis seniajani teadusele tundmatud olid ja mis Buddha õpetust selle puhul senitundmatul kujul ning Buddha probleemi täiesti uues valguses lasevad paista.

²⁰ Stcherbatsky, *op.cit.*, lk 47.

²¹ Die Probleme..., lk III.

²² Oldenburg, *op. cit.*, lk 158.

²³ Professor Otto Rosenberg †. – Revaler Bote. Nr 26. Montag, den 1. Dezember 1919.

²⁴ A. A. Baiov, Russkaja nauka. O. O. Rosenberg. – Svoboda Rossii. Nr. 116, 28-go maja 1920 g. Mõlemale artiklile oli juba varem Linnart Mälli tähelepanu juhtinud kadunud Rein Kruus.

Sellest uuest seisukohast lähtudes kirjutas ta oma suure venekeelse töö budismist, mis revolutsiooni tõttu ainult lühendatud kujul ilmuda sai. Professor Rosenberg kavatses oma töö ka saksa keeles täies mahus välja anda.

Lahkunu välise elukäigu kohta olgu öeldud, et R. sündis 1888. a Friedrichstadtis, astus pärast Katariinakooli lõpetamist Peterburis (kuldmedaliga) Peterburi Ülikooli, kus õppis orientaalkeeli. Pärast tõsiseid õpinguid Bonnias ja Berliinis komandeeriti ta Jaapanisse. Nelja-aastase Jaapanis viibimise tulemuseks olid suured teaduslikud tööd, mille eest talle 1918. a. korraga magistri- ja doktorikraad omistati. Peale Peterburi Ülikooli dotsendi koha oli Rosenberg ametis ka Teaduste Akadeemia kaastöötaja ning Aleksander III Muuseumi Ida-Aasia osakonna varahoidjana ning Geograafiaseltsi liikmena."

Kultuurilooliselt märksa huvitavam on pool aastat pärast Rosenbergi surma Tallinna vene emigrantide ajalehes Svoboda Rossii ilmunud artikkel kellegi A. A. Baiovi sulest, kes nimetab ennast sealsamas Rosenbergi ainukeks õpilaseks ja töö jätkajaks. Ilmselt on tema näol tegemist Rosenbergi üliõpilasega Peterburi Ülikoolist, kelle varasema ega hilisema saatuse kohta kahjuks midagi teada ei ole. Rosenbergi eluloolistele andmetele Baiovi artikkel midagi ei lisa. Pikemalt kõneleb Baiov Rosenbergi töödest ja meetodist budistliku filosoofia uurimisel, millest eespool põgusalt juba juttu oli.²⁵

Rosenbergi lõpust ja iseendast kirjutab ta järgmist: "Judenitši pealetung Petrogradile kiskus O. O. Rosenbergi eemale tema igapäevasest töökeskkonnast. Elades Pavlovskis oli ta sunnitud lahkuma sealt koos taganeva

armeeaga, lahkuma vaid selleks, et oma teadusliku tegevuse kõrghetkel kõigile tundmatuna surra. Narvas haigestus ta sarlakitesse. Kurnatud organism ei pidanud vastu. Alles siis, kui haigus oli juba möödas, sai talle saatuslikuks südame paralüüs.

Professor O. O. Rosenbergi kaotusega kandis tohutut kahju mitte ainult vene, vaid kogu maailma teadus. Tal oli ainult üks õpilane, õpilane, kes praegu peab oma kohuseks jätkata O. O. Rosenbergi alustatud suurt tööd mitte ainult geniaalse filosoofilise süsteemi taastamisel, vaid selle süsteemi kokkuviimisel Lääne filosoofiliste süsteemidega."

Tolsamal 1988. aastal ja hiljemgi püüdsin leida lisadokumente või -vihjeid Rosenbergi Eestisse saabumise ja Otto Rosenbergi Tallinnas suremise kohta, kuid ei Tallinna Linnarhiivi surmajuhude registreerimise raamatutes ega ERA fondides (Eesti Vabariigi sise- ja välisministeeriumi arhiivitoimikutes) vaadeldaval perioodil (1919. aasta november) Eestisse tulnute nimekirjades Rosenbergi nime ei leidu, mis on seletatav nende toimikute mitetäielikkuse ja korrastamatusega. Ainuke kaudne vihje on Elfriede Rosenbergi (ilmselt Otto Rosenbergi abikaasa) nime esinemine Eestist välja sõita soovijate nimekirjas välisministeeriumi passiosakonna kirja nr 7484 10. detsembrist 1919 lisas Kindralstaabi teadete osakonnale.²⁶ Kuna ka Kopli kalmistut, kuhu Rosenberg Revaler Bote teatel maeti, juba pool sajandit enam olemas ei ole, pole ilmselt mingit lootust ka tema hauda leida, kui see üldse kunagi mingi nimelise hauatähistusega märgistatud oli.

Lõpuks tahaksin viidata veel ühele üsna omapärasele ja unikaalsele uurimusele Otto Rosenbergi kohta ameerika arsti ja sinoloogi John S. Barlow', eespool viidatud "Hiina-veneinglise sõnaraamatu" (vt viide 10) koostaja sulest, mis minu teada seniajani kahjuks trükkis ei ole ilmunud. Inglisekeelne käsikiri pealkirjaga "Hiilgava noore vene orientalisti salapärase lugu"²⁷ sattus minu kätte Linnart Mälli kaudu, kes oli selle saanud Barlow'lt endalt, kellega ta oli varem korduvalt kohtunud ja Rosenbergi surma võimalikke asjaolusid arutanud.

²⁵ Nädal hiljem ilmub samas Baiovi teine artikkel: Russkaja nauka. Vostočnaja filologija. – Svoboda Rossii. Nr. 121, 3. iunja 1920 g., kus ta peale Rosenbergi tööde tutvustab lühidalt ka teiste tollaste nimekate vene orientalistide – sinoloog V. M. Aleksejevi, japanoloog S. G. Jelisjejevi, egiptoloog B. A. Turajevi jt – töid.

²⁶ ERA, f 957, nim 16, sü 21.

²⁷ J. S. Barlow, The Mysterious Case of the Brilliant Young Russian Orientalist. Copyright Co 1995 by John S. Barlow. (Käsikiri, 51 lk.)

Asunud 1980. aastate keskel koostama ingliskeelset märksõnastikku Rosenbergi graafilise süsteemi järgi koostatud "Hiina-vene sõnaraamatule", huvitus Barlow niivõrd selle geniaalse süsteemi leiutaja elukäigust ja surma salapäraest asjaoludest, et alustas omal käel kümme aastat väldanud spetsiaalset uurimust, selgitamaks välja, mis siis õieti juhtus Otto Rosenbergiga 1919. aasta sügisel.

Detektiivi visaduse ja järjekindlusega külastas ta raamatukogusid ja arhiive Ameerikas, Lääne-Euroopas ja Venemaal, kohtus ja vestles kümnete inimestega, uuris läbi erinevaid võimalikke, mõnikord üsna fantastilisigi versioone²⁸ ja jõudis lõpuks järeldusele (olemata siiski tuttav siin esmakordselt publitseerivate arhiividokumentide ja Revaler Bote järelehuudega, küll aga Baiovi artikliga), et Rosenberg tõepoolest põgenes 1919. aasta sügisel Pavlovskist, haigestus teel ja suri 26. novembril Tallinnas. Tema naine Elfriede siirdus edasi Soome, kus elas kuni surmani 1956. aastal, olles 1920. aastate algul kirjavahetuses F. I. Štšerbatskoiga ja tõlkides saksa keelde oma mehe peateose "Budistliku filosoofia probleemid" (vt viide 6).

Barlow' töö väärtuslikem osa ongi kindlasti see, et ta esitleb selles mitmeid arhiividokumente, mida Rosenbergi vene (nõukogude) biograafid on ilmselgelt ignoreerinud. Nendeks on näiteks Elfriede Rosenbergi neli kirja F. Štšerbatskoile Soomest ajavahemikus 25. aprillist kuni 28. maini 1923, kus põhiliselt arutataksegi "Budistliku filosoofia probleeme" tõlkimise ja väljaandmise probleeme, aga on näiteks mainitud ka raha saatmist Otto Rosenbergile emale.²⁹

Samuti on võimatu, et varasematele uurijatele olid tundmata Vene Muuseumi käsikirjade osakonnas säilitatavad arhiividokumendid, mis sisaldavad teavet Rosenbergi seal töötatud aja kohta (11. septembrist 1918 kuni 12. novembrini 1919).³⁰ Neist saame teada, et 4. oktoobril 1919 naaseb Rosenberg muuseumi tööle kahenädalaselt puhkuselt. 16. oktoobril esitab ta avalduse talle uue isikutunnistuse väljakirjutamiseks, kuna vana olevat varastatud. 20. oktoobril on välja antud käskkiri talle palga maksmise katkestamise kohta. 25. ok-

toobrist pärineb käskkiri tema ametisoleku peatamiseks tagasiulatuvalt alates 20. oktoobrist. Viimane dokument kannab 12. novembri 1919 kuupäeva ja see on käskkiri Rosenbergi vallandamise kohta tagasiulatuvalt alates 20. oktoobrist, kuna ta ei ole teadmata põhjusel tööle ilmunud.³¹

Nii või teisiti, viidatud dokumendid tõestavad üheselt, et Rosenberg kindlasti ei surnud 26. septembril, vaid oli vähemalt 16. oktoobrini 1919 elus ja käis tööl Vene Muuseumis.

Kõrvutades Judenitši sõjakäigu kronoloogiat ning Rosenbergi ja Vene Muuseumi vaheliste töösuhete katkestamise kronoloogiat, on nendevaheline seos ilmne.

20. oktoobril hõivavad valged Tsarskoje Selo ja Pavlovski ning löövad punased tagasi Pulkovo kõrgendikuni.

Samal päeval peatatakse Rosenbergil palga maksmine Vene Muuseumist.

23.–25. oktoobril vallutavad punased tagasi Tsarskoje Selo ja Pavlovski.

25. oktoobril peatatakse Rosenbergi ametisolek Vene Muuseumis.

14. novembril jätavad valged maha Jamburgi.

Kaks päeva varem on Rosenberg Vene Muuseumist lõplikult vallandatud.³²

Allpool täielikult ära toodud ERA dokumentide põhjal võib Rosenbergi kronoloogiat täiendada.

²⁸ Barlow' poolt uuritud hüpoteeside seas, mis on faktide põhjal tulnud siiski kõrvale jätta või pole vähemalt kinnitust leidnud, on näiteks Otto Rosenbergi võimalik sugulus (vennad?) Tallinnas sündinud tuntud natsi-ideoloog dr. Alfred Rosenbergi (lk 14); Linnart Mälli püstitatud hüpotees Rosenbergi kelle surm 1919. aasta novembris võis olla lavastatud, identiteedist 20ndatel aastatel, seega alles üsna küpses eas oma teaduslikku karjääri alustanud saksa budoloogi Walter Liebenthaliga (1886–1982) (lk 12–19); Rosenbergi osalus Loode-Venemaa valitsuses haridusministrina (lk 41–42).

²⁹ Vt Barlow, *op. cit.*, lk 31–33. Kirjad asuvad Sankt Peterburgis Venemaa Teaduste Akadeemia Arhiivi Štšerbatskoi kogus (f 725, nim. 3, sü 185).

³⁰ F 10, sü 389.

³¹ Barlow, *op. cit.*, lk 34.

³² Samas, lk 43.

28. oktoobril kirjutab ta Jamburgis põgenikelaagris avalduse Loode-Venemaa haridusministrile, mis 8. novembri kuupäeva kandva kaaskirjaga saadetakse sealt edasi Eesti Haridusministeeriumile, kus see registreeritakse 10. novembril. 12. ja 13. novembril saadetakse Eesti haridusministeeriumist välja kirjad vastavalt Välisministeeriumi ja I diviisi staapi, palvega lubada Rosenbergil ja tema abikaasal tulla Eestisse. Arvatavasti tuli Rosenbergil Jamburgist lahkuda koos taganevate valgetega hiljemalt 14. novembril. Nende Eestisse ja Tallinna jõudmise täpne kronoloogia kuni tema surmani ei ole dokumentide puudumise tõttu kahjuks täpselt jälgitav. Edasise kohta võime vaid lisada juba tuntud kuupäevad: 26. novembri õhtul surm Tallinnas, 29. novembril (Revaler Bote andmetel) matmine Koplil kalmistule.

M. Läänemets

Lisad:

■ Dokument nr 1

Otto Rosenbergi kirja koopia Loode-Venemaa haridusministrile 28. oktoobrist 1919 vene keeles masinakirjas kahel leheküljel; koopia identsust originaaliga tõendab allkiri (kahjuks identifitseerimatu) ja Loode-Venemaa Välisministeeriumi konsulaarosakonna pitsat.

(ERA, f 1108, nim 5, sü 9, l 64-64p.)

Tõlge eesti keelde – M. L.

Koopia

Tema Ekstsellentsile, Loode-Venemaa Valitsuse Härra Haridusministrile
Petrogradi Ülikooli professorilt
Otton Ottonovitš Rosenbergil.

AVALDUS.

Mul on au teatada Teie Ekstsellentsile, et põgenesin bolševistlikust vangipõlvest Pavlovski ja Tsarskoje Selo hõivamise ajal valgete vägede poolt ning viibin praegu Jamburgis

põgenikelaagris, täidetud soovist jõudu ja võimalust mööda teenida taasmoodustatud Venemaa Valitsust.

Teatan enda kohta järgmist: sündisin 7. juulil 1888. a., usutunnistuselt luterlane; lõpetasin 1910. a. ida keelte teaduskonna sanskriti-hiina erialal, olen kuulunud prof. Jacobi loenguid Bonni Ülikoolis ja jaapani keele kursust Ida Keelte Seminaris Berliinis; olin komandeeritud Jaapanisse 1912. a., saabusin tagasi Petrogradi 1916. a. lõpus; 1. jaanuarist 1917. a. olin kinnitatud privaat-dotsendi ametisse, selle aja jooksul on mul trükist ilmunud: 1/ Sissejuhatus budismi uurimisse jaapani ja hiina allikate põhjal, esimene osa, Tokyo, 1916; 2/ Õppevahend jaapani hieroglüüfikirja õppimiseks, Tokyo, 1917; Budistliku filosoofia probleemid, Petrograd, 1917. Viimane töö oli esitatud magistri väitekirjana; pärast avalikku dispuuti omistati mulle selle eest doktorikraad jaapani keele ja kirjanduse alal.

Olen jaapani keele ja kirjanduse professor Petrogradi Ülikooli idateaduskonna juures, Aleksander III Muuseumi etnograafia osakonna varahoidja abi, Venemaa Teaduste Akadeemia teaduslik töötaja, Kesk- ja Ida-Aasia Uurimise Vene Komitee liige, Arheoloogia Seltsi ja Geograafia Seltsi liige.

Pakkudes oma teeneid minu erialaga seotud töödes, aga ka rahvaharidusega seotud töödes üldse, on mul au paluda Teie Ekstsellentsi, juhul kui Haridusministeerium praegu minu teeneid ei vaja, anda mulle ja koos minuga põgenenud abikaasale Elfriede Jurjevna Rosenbergile võimalus sõita Jamburgist ära Soome, kus mul on sugulasi, et puhata viimase kahe aasta ränkadest üleelamistest ja oodata ära võimalus naasta Petrogradi täitma oma igapäevaseid kohustusi.

Jamburgis, 28. oktoobril 1919. a.

O. Rosenberg.

Minu aadress: Jamburg, Pavlovski põgenike komitee.

Originaaliga identne (Allkiri)
(Pitsat)

■ Dokument nr 2

Loode-Venemaa Välisministeeriumi konsulaar-osakonna ülema kiri Eesti Vabariigi haridusministrile 8. novembrist 1919 prantsuse keeles masinakirjas ühel leheküljel. Välja läinud number 852 all; haridusministeeriumis registreeritud 10. novembril 1919 numbri 14594 all; varustatud eestikeelse resolutsiooniga 12. novembrist 1919, mis on viseeritud J. Kartau (?) poolt.

(ERA, f 1108, nim 5, sü 9, l 63)

■ Dokument nr 3

Eelmise kirja tõlge eesti keelde ühel leheküljel ilma rekvisiitideta (kirjaviis muutmata).

(Sama, l 65)

Herra Minister,

Petrogradi Ülikooli Homikumaa keelte fakulteedi jaapani keeleteaduse kauaaegne professor, hra Rosenberg, pööras minu kubermangu Haridusministeeriumi poole palvega temale selles harus koht muretseda.

Ministeerium, kellel praegusel ajal võimalik ei ole hra Rosenbergi palvet täita, palub mind professorile ja tema abikaasale Soome sõiduks luba muretseda.

Teades Eesti Kubermangu ja iseäranis Teie ministeeriumi kavatsusi Tartu Ülikooli kohta, pean ma oma kohuseks professor Rosenberg'i palvest Teile teatada, enne kui tarvilikka samme tema ärasõiduks Soome on hakatud tegema.

Ma pööran Teie poole lootuses, et Teie võimalust leiate professor Rosenbergile abinõusi muretseda, et tema oma teatuslikku ja pedagoogilist tööd jätkata võiks, Eesti Vabariigi kaitse all ja tema materjaalilise toetusega.

Lootes, et Teie mulle varsti oma otsusest teatate,

jään kõige austusega

Resolutsioon prantsuskeelsel kirjal:

Teatada Välismin. Kaudu Vene Haridusministeeriumile, et Tartu Ülikoolis praegu Ida keelte ja kirjanduse kateeder puudub.

12. XI. 19

Allkiri

■ Dokument nr 4

Haridusministri kirja ära kiri välisministeeriumile eesti keeles masinakirjas ühel leheküljel; välja läinud 13. novembril 1919 registreerimisnumbri 14497 all.

(Sama, l 66)

VÄLISMINISTEERIUMILE.

Haridusministeerium palub Teid Vene Põhja-Lääne haridusministeeriumile vastuseks tema 8. novembri 1919. a. Nr. 852 kirja peale teatada, et Tartu Ülikoolis praegu Ida keelte ja kirjanduse kateeder puudub, mille tagajärjel kahjuks ei ole võimalik prof. Otton Rosenberg'i Tartu Ülikooli professoriks kutsuda.

Haridusminister:

Sekretär:

■ Dokument nr 5

Haridusministri kirja ära kiri I diviisi ülemale eesti keeles masinakirjas ühel leheküljel; välja läinud 12. novembril 1919 registreerimisnumbriga 14516.

(Sama, l 67)

I DIVIISI ÜLEMALE

Palun anda luba prof. Otto Rosenberg'ile sõita Tartu ja Tallinna ülikooli professorikoha üle läbirääkima ning selleks ajaks ka oma abikaasa ühes võtta.

Haridusminister:

Sekretär: